

۴۶۴۶

۵۰۰

۱

۴۴۶

صمیم

تاریخچه

نغیر خط فارسی - عربی

(ویراست دوم)

و

امپراطوری اسلام، در رهای اسلامی و ایران
(قرن اول تا کنون)

کاظم استادی

سرشناسه :	استادی، کاظم، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور :	دانشنامه خط فارسی (۱۵ جلد) مؤلف کاظم استادی. شامل: ۱. درآمدی فلسفه خط، ۲. خط در ایران (۲، ۱)، ۳. سیر تحول خط عمومی، ۴. نویسه گردانی و متون، ۵. آینده جدانویسی خط فارسی، ۶. تاریخچه تغییر خط، ۷. فعالان اصلاح الفبا و خط، ۸. آخوندزاده و تغییر خط، ۹. ملکم خان و تغییر خط، ۱۰. مکتب اسلام و تغییر خط، ۱۱. حکم فقهی تغییر خط، ۱۲. مجموعه مقالات، ۱۳. درآمدی مجموعه مقالات، ۱۴. هولوکاست خط فارسی، ۱۵. کتابشناسی خط فارسی
مشخصات نشر :	قم: مؤلف، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری :	۶۰۰۰ ص (مجموع ۱۵ جلد).
شابک :	978-600-04-3323-9
وضعیت فهرست نویسی :	فیبای مختصر
یادداشت :	فهرست نویسی کامل انار در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
شماره کتابشناسی ملی :	۳۸۲۶۹۱۲

دانشنامه خط فارسی (۱۵ جلد)

۱. کتاب: تاریخچه تغییر خط فارسی

مؤلفه: کاظم مقدم

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۳۷۲۵-۱

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۳۳۲۱-۹

چاپ اول: ۱۳۹۰

تعداد صفحات: ۴۲۰ صفحه

تیراژ: ۵۰۰ جلد

لیتوگرافی: نویسی

چاپ: سلمان فارسی

بخش: انتشارات برگزیده، تهران، خیابان ایرانشهر، نبش خیابان

پلاک ۲۳۰، طبقه ششم شمالی - تلفن: ۵-۸۸۴۹۰۲۸۳

قم، خیابان شهداء، کوچه ۲۳، پلاک ۱۶ - تلفن: ۳۷۷۴۴۱۲۵

حق چاپ محفوظ و مخصوص مؤلف است.

قیمت دوره: ۳۵۰ هزار تومان

فهرست مطالب

پیش‌گفتار / ۱۱

بخش اول:

اندیشه تغییر خط در «اثر لوری اسلام» / ۱۹

مقدمه؛ در خطوط رایج ابتدایی آغاز قرن اول هجری / ۲۷

تغییرات خط، پس از کشف سحاب سلمانان / ۳۲

تغییر اول؛ پیدایش اعراب نقطه‌ای / ۳۲

تغییر دوم؛ ابداع حروف نقطه‌دار / ۴۲

تغییر سوم؛ رنگی کردن نقطه‌های اعراب / ۴۸

تغییرات خط؛ از دوران نهضت ترجمه و تالیف / ۵۰

تغییر چهارم؛ تفاوت گذاشتن بین علامات نقطه و اعراب / ۵۳

تغییر پنجم؛ ابداع اعراب به شکل امروزی / ۵۶

تلاش‌های بی‌ثمر اصلاح و تغییر خط بعدی / ۵۹

تغییر ششم؛ تکامل زیبایی‌های قلم / ۶۶

اقول خطاطی و رواج چاپ / ۷۷

بخش دوم:

اندیشه تغییر خط در کشورهای اسلامی / ۷۹

مقدمه / ۸۱

زمینه‌های ظهور موضوع تغییر خط در عثمانی / ۸۴

شروع مباحثات تغییر خط در دولت عثمانی / ۹۴

ادامهٔ مجادلات تغییر خط در ترکیه / ۱۰۴

۱۰۷	شروع مباحثات تغییر خط در قفقاز /
۱۱۳	تغییر خط عربی در برخی کشورها /
۱۲۰	خط جدید ترکیه /
۱۲۳	در مصر و شام و سوریه /
۱۳۳	در هندوستان /
۱۳۶	شرقشناسان /

بخش سوم

تاریخچه اندیشه تغییر خط در ایران / ۱۳۷

۱۳۹	مقدمه /
۱۴۲	خط ایرانیان پیش از اسلام /
۱۴۵	چگونه خط پهلوی به خط کوفی داد؟ /
۱۴۸	زمینه‌های پیدایش تک‌تکه تغییر خط در قرون اخیر /
۱۴۸	مقدمه /
۱۵۱	۱ - ورود صنعت چاپ به ایران /
۱۵۵	۲ - تغییر اوضاع اجتماعی ایران و شکستهایش از روسیه /
۱۶۱	۳ - اصلاحات در ایران /
۱۶۶	۴ - تأثیر عثمانی و ایرانیان عثمانی بر ایران /
۱۷۳	شروع زمره‌ی تغییر خط در خارج از ایران /
۱۹۱	تغییر خط در روزنامه اختر /
۱۹۷	ملک‌خان، مؤثرترین فعال تغییر خط /
۲۰۳	همیار آخوندزاده و ملک‌خان /
۲۰۸	رواج موضوع تغییر خط /
۲۱۰	رضاخان ارفع الدوله /
۲۱۱	رضاخان افشار بکشلو /
۲۱۲	لطفعلی تبریزی /
۲۱۳	لطفعلی مجتهد دانش تبریزی /
۲۱۴	حسین خان /
۲۱۵	کاظم خان آلان براغوشی /

۲۱۶	عبدالملی موبد بیدگلی کاشانی /
	ادیب الممالک فراهانی / ۲۱۶
۲۱۷	عبدالرحیم طالبوف /
	علی محمد خان اویسی / ۲۱۹
۲۲۱	حسین کاظمزاده ایرانشهر /
۲۲۳	تغییر خط عربی در برخی کشورها /
۲۲۸	ویرایش «تغییر خط» از خارج به ایران /
۲۲۹	غلامرضا رشید یاسمی /
۲۳۰	ابوالقاسم اعتصامزاده /
۲۳۱	ابرهیم پوردلود /
۲۳۲	عقلمند زرنگر /
۲۳۳	علی دودی /
۲۳۴	سیمین تقی /
۲۳۷	آقا نور حسن صدر بمعاری خوانساری /
۲۴۰	مصطفی فاتح /
۲۴۱	محمد علی داعی الاسلام /
۲۴۳	دیدار رضا شاه از ترکیه /
۲۴۶	دوره بعدی بازار داغ تغییر خط /
۲۵۰	سمید نفیسی /
۲۵۲	ابوالقاسم آزاد مراغه‌ای /
۲۵۴	سید رضا صفی‌نیا /
۲۵۴	پرویز ناتل خانلری /
۲۵۶	شمس‌الدین رشیده /
۲۵۷	جبار عسگرزاده /
۲۵۸	رحیمزاده صفوی /
۲۶۰	یحیی ذکاء /
۲۶۳	لوح مباحثات تغییر خط در ایران /
۲۶۴	ابراهیم گرانفر /
۲۶۷	نهضت تغییر خط با کمی توقف، ادامه یافت /
۲۶۹	تقلای دوباره برای تغییر خط /

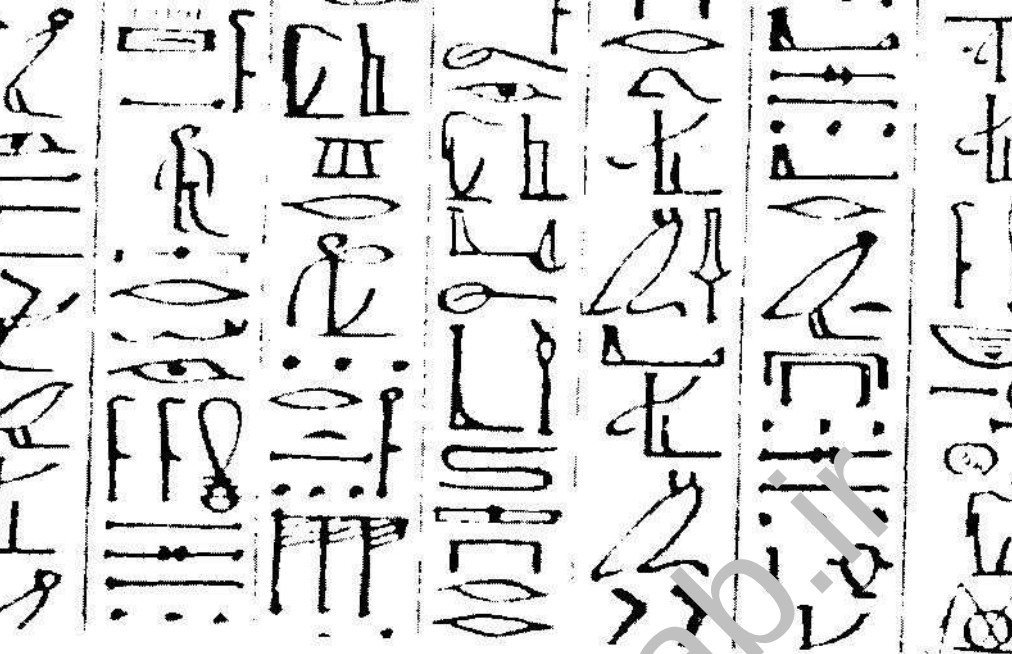
۲۷۴	افول بحث تغییر خط همراه انقلاب اسلامی /
۲۷۸	تغییر خط، بی‌رمق به راه خود ادامه می‌دهد /
۲۷۸	محمود رضائیان /
۲۷۹	مسمود خیام /
۲۸۱	حسن ختام؛ برخی از دلایل به ثمر نرسیدن تغییر خط /
۲۸۲	تکنولوژی، حامی تغییر خط فارسی /
۲۸۳	همالته‌ی پیرامون حفظ خط فارسی /
۲۸۷	نایب چند سال اخیر پیرامون تغییر خط /
۲۸۷	پیاه یزدانجو /
۲۸۹	دریدون مجلسی /
۲۹۰	عن بن ادیان نژاد /
۲۹۱	محم رضا پاشا /
۲۹۲	ابولحسن جعفری /
۲۹۳	مصطفی عاسی /
۲۹۴	علیمحمد حسینی /
۲۹۶	کوروش صفوی /

بخش چهارم:

۳۰۰	پاسخ به برخی از اشکالات پیرامون تغییر خط /
۳۰۱	مقدمه /
۳۰۷	چرا خط تغییر می‌کند /
۳۱۰	پاسخ به چهارده اشکال مخالفان تغییر خط فارسی /
۳۱۶	خط ایران در آینده نزدیک تغییر خواهد کرد /
۳۱۷	و اکنون، خط در ایران تغییر یافته است /

خط استادی / ۴۰۱

۴۰۳	معرفی خط استادی /
۴۱۰	مزایای خط استادی /
۴۱۷	نمونه خط استادی /
۴۲۲	کتابنامه /

پیشگفتار

نزدیک به سه سال و نیم است که ناخواسته و به تقدیر روزگار^۱ مشغول تدوین و تنظیم «دانشنامه خط فارسی» هستم؛ و عمر گرانبایه را شاید بیهوده، حیف و میل می‌کنم. این دانشنامه مجموعه‌ای است منحصر بفرد، که شاید از این پس، بتواند مرجع یگانه‌ای برای برخی از مطالعات خط فارسی باشد.

این مجموعه، شامل این عناوین می‌باشد:

ج ۱: درآمدی بر فلسفه خط (۵۲۸ ص)

ج ۲: اختراع خط

ج ۳: انواع خط

ج ۴: پیرامون خط

۱. ر.ک. به انتهای کتاب، عنوان: «خط استادی».

- ج ۵: خط در ایران ۱ و ۲ (۱۲۰۰ ص)
- ج ۶: سیر تحول خط عمومی فارسی (۲۰۰ ص)
- ج ۷: تاریخچه تغییر خط فارسی (۴۴۸ ص)
- ج ۸: فعالان اصلاح الفبا و تغییر خط (۴۴۸ ص)
- ج ۹: آخوندزاده و تغییر خط (۲۲۴ ص)
- ج ۱۰: ملکم خان و تغییر خط (۲۴۰ ص)
- ج ۱۱: مجموعه مقالات پیرامون تغییر خط ۱ و ۲ (۱۵۰۰ ص)
- ج ۱۲: اشعار و تغییر خط
- ج ۱۳: خطاطی اختراعی در دو قرن اخیر
- ج ۱۴: حکم قلمی تغییر خط (۲۰۰ ص)
- ج ۱۵: تند نویسی و بنده جدانویسی خط فارسی (۲۰۰ ص)
- ج ۱۶: نویسه گردانی و مدرن اسلامی (۲۰۰ ص)
- ج ۱۷: پیرامون خط فارسی - تاریخ
- ج ۱۸: بررسی خط فارسی کتبی
- ج ۱۹: ملاحظات طراحی خط جدید
- ج ۲۰: معرفی خط استادی
- ج ۲۱: خط آینده جهان
- ج ۲۲: کتابشناسی خط فارسی و تغییر خط (۲۲۸ ص)
- ج ۲۳: هولوکاست خط فارسی (۵۹۴ ص)
- ج ۲۴: فهرست اعلام دانشنامه خط فارسی

این مطالب، در کتابهایی مستقل و همچنین (ان شاء الله) در پنج الی شش مجلد بزرگ، به صورت «دانشنامه خط فارسی» عرضه خواهد شد.

به مناسبت فصل ششم این دانشنامه، مقالات بسیاری، پیرامون تغییر خط فارسی گردآوری و نگارش شده است.^۱ همچنین گاهشماری نیز پیرامون تغییرات خط عربی - فارسی، از قرن اول هجری تا کنون تدوین گشت؛^۲ اما مناسب می نمود تا کتابی نیز درباره تاریخچه تغییر خط عربی - فارسی تدوین شود.

پیرارن سرگذشت تغییر خط عربی - فارسی، پیش از این، چند نوشتار که چکیده انتصاراً به بخشی از تاریخچه تغییر خط، پرداخته بودند؛ که عبارتند از:

سرگذشت تغییر خط، یحیی آرین پور.

در پیرامون خط فارسی، یحیی ذکاء.

تاریخ خط در ایران، سعید نیس.

و ...

ما موضوع تغییر خط را به سه بخش تقسیم نموده و با استفاده از آثار قبلی^۳ و دیگر منابع، در ضمن سه مقاله، آموختن و تنظیم نمودیم.

آنچه اکنون در این کتاب ملاحظه می فرمایید، مجموع این سه مقاله می باشد، که تحت این سه عنوان ذیل، به تاریخچه تغییر خط فارسی - عربی، پرداخته، و البته، قبلاً نیز در مجلات، به چاپ رسیده است.

۱. رک. به مجموعه مقالاتی از موافقان و مخالفان تغییر خط ج ۱ و ج ۲، کاظم استادی.
۲. این گاهشمار در شماره ۱۵، بهار ۱۳۹۱، مجله بهارستان کتابخانه مجلس شورای اسلامی منتشر گشت.

۳. بیشتر منظوران به دو اثر: سرگذشت تغییر خط، یحیی آرین پور. و نیز: در پیرامون خط فارسی، یحیی ذکاء، می باشد.

۱. تاریخچه تغییر خط در امپراطوری اسلام.^۱
۲. تاریخچه تغییر خط در کشورهای اسلامی.
۳. تاریخچه تغییر خط در ایران.^۲

بخش اول کتاب حاضر؛

پیرامون «تاریخچه تغییر خط در امپراطوری اسلام» است. همانگونه که می‌دانیم اسلام پس از رحلت پیامبر اکرم (ص) در مدت چند سال، گستره قابل ملاحظه‌ای پیدا نمود. این گسترش مناطق جغرافیایی جدید، باعث ایجاد امپراطوری برای اسلام شد. همین امر، سبب رایج شدن خط عربی در بسیاری از مناطق و کشورها گشت.

پس از ورود اسلام به مسلمانان به ایران، در زمانی نسبتاً کوتاه، خط پهلوی که در آن زمان خط نوشتاری اکثر مناطق ایران بود، از کاربرد عمومی ساقط شد. و حتی تا چند قرن خط یا زبان نوشتاری مردم ایران، زبان و خط عربی گشت و مردم ایران به زبان فارسی چیزی نمی‌نوشتند، مگر در گوشه و کنار، و آن هم غیر قابل توجه.

بنابر آنچه بیان شد، در واقع و به طور رسمی همه گیر، از اواسط قرن ششم زبان فارسی در نوشتارها، نمایان شد و اگر بخواهد خط فارسی مورد بررسی واقع شود، باید بدانیم که خط فارسی کنونی، از قرن

۱. این عنوان در مجله بهارستان کتابخانه مجلس شورای اسلامی شماره ۱۷ منتشر شده است.

۲. این مقاله در مجله «آیین پژوهش» خرداد ۹۱ شماره ۱۳۴ منتشر شده است.

ششم آغاز شده است. و پیش از آن، فارسی نویسی کلاً رایج نبوده است و همه نوشته‌ها به زبان عربی نگارش می‌شده است.

البته باید توجه داشت که؛ خطوط فارسی قبل از این و برخی نوشته‌ها همانند شاهنامه فردوسی یا برخی کتابهای نادر قبل‌تر از آن، به صورت استثنا به زبان فارسی نگاشته شده‌اند. و فارسی نویسی، در ایران عموماً نداشته است.^۱

بنابراین در این بخش، به بررسی اجمالی تاریخچه تغییر خط، از ابتدای ظهور اسلام تا پیدایش صنعت چاپ، پرداخته شده است. و تمرکز آن در تغییرات خطی، در قرن اول و دوم هجری قمری، می‌باشد.

البته قصد این بخش، پرداختن به انواع خط و زیبایی خط و یا سیر زیباشناسی خط عربی نیست. و یا اینکه نمی‌خواهد تاریخچه و خاستگاه پیشین خط عربی را مطرح نماید. بلکه مقصود، توجه به این نکته است که خط عربی - فارسی رایج امروزی، همان خط ابتدایی صدر اسلام نیست. و تغییراتی را به غیر از زیبایی آن، متحمل شده است.

برای تحقیق در این باره، می‌توان به کتب مختلف، همانند کتابهای تاریخ قرآن^۲، علوم قرآنی، برخی تفاسیر قرآن و البته به کتابهای تاریخ خوشنویسی^۳ مراجعه نمود. هر کدام بنا به اقتضایی، به برخی از تغییرات

۱. ر.ک. به: سیر تحول خط عمومی در ایران پس از اسلام، کاظم استادی، نشر علم ۱۳۹۲.

۲. همانند: اطلس خط / امیری فیروزکوهی، عبدالکریم / یقما: دوره ۲۵، ش ۱ / تهران / ۱۳۵۱. و یا اطلس خط / فضائل، حبیب‌الله / انجمن آثار ملی اصفهان / اصفهان / ۱۳۵۰.

۳. همانند: تاریخ قرآن (فصل خط و کتابت قرآن) / رامیار، محمود / شرکت سهامی نشراندیش / ۳۸۴ ص / تهران / ۱۳۴۶، و یا تاریخ قرآن (فصل خط قرآن در روزگار

خط عربی، پس از ظهور اسلام پرداخته‌اند. همچنین افراد بسیاری، ضمن بحث پیرامون اسناد و نوشته‌های منسوب به صدر اسلام، به بررسی این تغییرات توجه نشان داده‌اند.^۱

همانگونه که اشاره شد، چون در این مقاله، هدف، فقط انعکاس تغییرات غیر زیباشناسی خط عربی بوده است، مناسب دیدیم تا چند صفحه‌ای از کتاب «در پیرامون تغییر خط فارسی»^۲ آقای یحیی ذکاء را، قرار دهیم و همان چند صفحه را توسعه و تکمیل نماییم و تصاویر و پاورقی‌های سودمندی، بر آن اضافه کنیم.

بخش دوم؛

پیرامون تاریخچه تغییر خط در کشورهای اسلامی است. پس از اینکه امپراطوری اسلام، از جهت حکومت مرکزی یکپارچگی خود را از دست داد و کشورهای مستقل، اما هم‌زمان پدید آمدند. این کشورها پس از پیشرفتهای قرون اخیر در اروپا و همچنین رواج صنعت چاپ، رویکردی انتقادی نسبت به خط عربی که خد رواج آن کشورها بود، پیدا نمودند. و همین رویکرد در چندین کشور اسلامی، سبب‌ساز تغییر خط عربی آنها به خط لاتین و یا سیریلیک گشت.

پیامبر(ص) / شامین، عبدالصبور؛ ترجمه حسین سیدی / به‌نشر / ۴۰۰ ص / مشهد / ۱۳۸۲.

۱. همانند: اسناد و دست‌نوشته‌های قرآنی منسوب به معصومین (ع) / رامین‌نژاد، رامین / بنیاد پژوهشهای اسلامی / ۲۶۴ ص / مشهد / ۱۳۸۶.

۲. در پیرامون تغییر خط فارسی / ذکاء، یحیی / چاپخانه‌نقش جهان / ۱۵۱ / تهران / ۱۳۲۹.

در اطراف این موضوع، منابع اندکی به فارسی موجود است؛ و صفحات اندکی پیرامون آن نوشته شده است. دو اثر، چند صفحه‌ای در این باره مطلب داشتند، یکی همان کتاب «در پیرامون تغییر خط فارسی» آقای یحیی ذکاء می‌باشد و دیگری فصلی از کتاب «از نیما تا روزگار ما»^۱ نوشته آقای یحیی آرین‌پور می‌باشد.

۱. عملاً کتابهایی در این موضوع به زبانهای دیگر موجود باشد، که با پیگیری که نمودیم، دسترسی به آنها حاصل نشد؛ بنابراین برای این بخش، همان صفحات اندک آن دو منبع، مبنا قرار گرفت و با تکمیل، چندین برابر توسعه پیدا نمود.

بخش سوم؛

پیرامون تاریخچه تغییر خط در ایران است. که شامل سه دوره؛ «تغییر خط میان ایرانیان خارج نشین» و نیز «دوران پس از تغییر خط در برخی از کشورهای اسلامی همسایه ایران» و «دوران سوم؛ اواخر دهه سی شمسی است، که «داغ ترین دوران بحث تغییر خط در ایران» می‌باشد، به طوری که این مباحث همه‌گیر و در اوج خود قرار گرفت.

و در انتهای این بخش به برخی رویدادهای اخیر، پیرامون تغییر خط فارسی، پرداخته شده است.

۱. از نیما تا روزگار ما / آرین‌پور، یحیی / بی‌نا / تهران / ۱۳۷۴.
۲. چون این سه مقاله به صورت مجزا چاپ شده بود، دو مقاله آخر، بنا به ضرورت مطالبی اندکی مشترک دارد، به عبارت دیگر حدود دو صفحه از مطالب آنها، اکنون که یکجا و کنار هم منتشر می‌شوند، تکراری است؛ پیشاپیش از این عیب عذرخواهی می‌نمایم.

در پایان، لازم است از جناب آقای روح‌الله صباحی و سرکار خانم صباحی، که غلط‌گیری ابتدایی نوشته را به سرانجام رساندند، تشکر کنم. همچنین علاقمندم خوانندگان عزیز، مخصوصاً هنرمندان جوان و باهوش، نظرات خود را به آدرس: ostadikazem@yahoo.com در اختیارم قرار دهند.

کاظم اسنادی

قم / خرداد ۱۳۹۲

www.ketab.ir